

SPEXERÖD 24

Ortnamn

Nästan alla platser omkring oss har ett namn. Alla gårdar, byar, torp och småhus på landsbygden har ett namn. Varje gata har ett namn. Det har även broar, parker, torg, trafikleder och offentliga byggnader. Allt detta ligger i städer, församlingar, kommuner, län, landskap och länder som har namn. Runt och i städerna finns berg, dalar, sjöar, vikar, öar och skogar som har namn. Alla dessa namn på geografiska lokalteter kallas *ortnamn*. Med ortnamn avses alltså inte bara namn på bebyggelser utan namn på alla typer av lokalteter.

Ortnamn är det språkliga uttryck vi använder för att tala om enskilda geografiska lokalteter och *särskilja* dem från varandra. Vi använder ortnamn dagligen för att kunna benämna platser i vår omgivning på ett smidigt sätt. Detta behov har funnits sedan urminnes tider, så länge vi haft ett språk. Ortnamn fyller, och har alltid fyllt en viktig funktion i vårt dagliga liv.

Ortnamn har även en annan roll; rollen som historiska källor. Ortnamn fångar, bevarar och berättar för eftervärlden om tillstånd, skeenden, tankar, trosföreställningar och om hur man levde sitt liv i en svunnen tid, en tid från vilken vi inte vet mycket om människors vardagsliv. Ortnamn kan betraktas som komprimerade texter eller titthål ner i historien. Ortnamnen hänger samman med den kulturmiljö de tillkom i och speglar människors vardag; från det gamla odlingslandskapet, fångst- och fiskeplatserna, djurens betesmarker, gamla farleder fram till industrialismens intåg med städer och vår tids vardag med nöjesparker, idrottsplatser, nya bostadsområden. Utifrån ortnamnen kan vi lära oss mycket om vår historia. Genom att studera de ortnamn som finns i en stad kan man närma sig en stads historia.

De äldsta namnen är troligen namn på stora sjöar och öar såsom *Vättern* och *Tjörn*. Denna typ av namn kallas *naturnamn* (dvs. namn på naturlokaliteter) medan namn på bebyggelser kallas *bebyggelsenamn*. Ortnamn som *Lund* och *Uppsala* är minst 1000 år gamla, sannolikt mycket äldre.

Åldern gör dem till ett viktigt historiskt källmaterial. Lika gamla eller ännu äldre är namn som slutar på *-inge*, *-lösa*, *-löv* och *-tuna*. Efterleden (dvs. sista delen av ett sammansatt namn) *-torp* har använts för att beteckna nybyggen under vikingatid och tidig medeltid (ca 800–1300). Namn på *-ryd*, *-red*, *-röd* går ibland tillbaka till vikingatid, men de flesta namn i denna namngrupp är medeltida. Detta namnelement har den ursprungliga betydelsen 'röjning'.

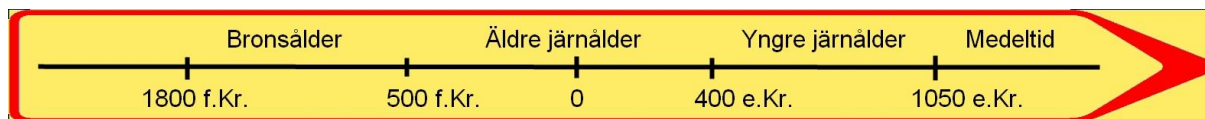
Ortnamn är bildade av element som finns i ordförrådet. När man tolkar namn tar man först reda på vilket eller vilka ord som ingår i namnet. Vissa ortnamn är mycket gamla och andra är unga, rent av nybildade. Eftersom språket ändrats under tidens gång och namnen förvanskats, slipats av och ibland missuppfattats kan det vara svårt att se vilka ord som ingår i ett gammalt namn. Därför bör man, när man tolkar ortnamn, utgå från de äldsta skriftliga beläggen. Det lokala uttalet av namnet (dialektuttalet) kan också ge ledtrådar till namnets tolkning, och givetvis måste tolkningen stämma överens med "verkligheten", dvs. förhållandena på platsen. Upplysningar om äldre namnformer och dialektuttal kan man få från [Ortnamnsregistret](#) (länk) eller från de officiella ortnamnspublikationer som Institutet för språk och folkminnen ger ut. De senare innehåller också tolkningar av namnen. Tolkningar av många av våra mest kända ortnamn hittar man också i Svenskt ortnamnslexikon.

Diskussionsfrågor

Ortnamn är något man använder dagligen, ofta utan att tänka på det. Rör man sig i stadsmiljö möter man hela tiden namn på gator, torg, parker, byggnader etc. Är man på landet har berg, öar, stigar, ängar och badvikar namn. Vissa namn är officiella, dvs. finns på kartor och vägskyltar, andra namn används av en mindre krets. Berätta om dina egna namn. Känner du till några namn som bara används av dig och dina kamrater eller kanske bara inom din familj? Berätta om dessa namn och beskriv den plats namnet används på.

Titta på en karta över ditt närområde. Vilka ortnamn hittar du? Sök i boken Svenskt ortnamnslexikon eller annan litteratur och se efter om du kan ta reda på vad namnen betyder. Fundera på hur gamla du tror att dessa namn är.

Ortnamnstyper

-arve

Namnen på *-arve* finns bara på Gotland. Ordet betyder 'arvinge, den som ärver'. Namnens förleder är ofta ett personnamn, troligen namnet på den som lämnade arvet efter sig. Arvet får man tänka sig var en gård, men "står" inte i namnet utan är underförstått. *Larsarve* betyder således 'Lars arvinges gård' och *Petsarve* 'Peters arvinges gård'.

Namn på *-arve* har bevisligen bildats under medeltiden men namntypen kan gå längre tillbaka i tiden.

-by

Namnen på *-by* finns över hela Sverige. Särskilt i gamla jordbruksbygder som t.ex. Uppland eller Skåne är de ofta från järnåldern. Exempel på sådana gamla namn är t.ex. *Dalby*, *Hammarby* och *Viby*. I andra områden kan namnen vara från medeltiden eller ännu senare tid. Exempel på sådana yngre namn är *Naglarby*, *Torsby* och *Tärnaby*. Om förleden är ett personnamn tyder det på att namnet inte är så gammalt.

I de äldsta namnen betyder *by* 'gård' eller möjligen 'jordningställd mark'. I senare namn kan det ha betydelsen 'samling av gårdar'.

Vad är en by? Idag använder vi ordet *by* om ett litet samhälle vilket som helst, men i äldre tid var byn något mer speciellt. En by var ett antal gårdar med ett gemensamt namn, gemensam bytomt och gemensamma ägo gränser. Gårdarna i byn var delvis beroende av varandra och hade ibland gemensamma tillgångar som t.ex. ängar och fiske. Förhållandet mellan gårdarna kunde regleras genom en särskild byordning som var ett slags regelverk för hur man skulle samverka. På sina håll, t.ex. i Skåne, Västergötland och Dalarna, kunde byarna vara ganska stora, men i andra områden, t.ex. i Mälardalen, bestod de ofta av bara två eller tre gårdar.

-böle

Namnen på *-böle* förekommer dels i Dalsland och Värmland, dels längs Smålandskusten och på norra Öland, dels i Norrland med en utlöpare ner i Uppland. Betydelsen är 'gård', ibland 'nybygge' och förleden är ofta namnet på den person som först tog upp gården, t.ex. *Olof* i *Olofsböle* eller *Pål* i *Pålsböle*.

Namnen på *-böle* är från medeltiden.

Baggböle i Västerbotten har lånat sitt namn till ordet *baggböleri*. Med detta avses att utan tillstånd avverka skog som hör till någon annan eller att lura timmer eller skog av någon. Baggböle sågverk avverkade vid mitten av 1800-talet skog som hörde till staten.

-hem

Namnen på *-hem* finns i södra Sverige upp till Mälardalens län samt på Gotland och i Mellannorrland. De är särskilt vanliga i Västergötland och Bohuslän.

Namnen är ibland lätta att känna igen, som t.ex. *Gudhem* och *Varnhem*. Ofta har de dock förvanskats. I Bohuslän och Västergötland slutar de ibland på *-um* (t.ex. *Tanum*, *Skälvum*) eller *-im* (t.ex. *Askim*) och i Uppland ibland på *-ome* (*Gränome*, *Björnome*).

Det är samma *hem* som ingår i ortnamnen som vi använder i *hemma* och *hem*. Betydelsen är helt enkelt 'hemmet' och i ortnamnen avsåg det troligen både gården där man bodde och den mark som hörde till gården. Från början kan betydelsen ha varit 'hemområde'.

Namnen på *-hem* har bildats under såväl äldre som yngre järnålder.

-hult

Namn på *-hult* är vanliga i södra Sverige upp till Östergötland men finns även längre norr ut. Särskilt vanliga är de i Småland. Ordet *hult* har ursprungligen betytt 'avslaget trästycke' och namnen har satts i samband med det som brukar kallas skottskogsbruk, se faktaruta. Det är möjligt att *hult* i ortnamn syftar just på snabbväxande skottskog. Hur som helst står det nog klart att ordet inte avsett vilken skog som helst utan på någon typ av "förädlad" skog som hade ekonomisk betydelse.

Namnen på *hult* verkar huvudsakligen ha bildats under vikingatid och medeltid.

Skottskogsbruk innebär i korthet att man skär ner bestånd av träd och buskar som förökar sig genom skott, t.ex. hassel, ask, ek och sälg. Dessa skjuter då snabbt nya skott som kan användas till t.ex. byggnadsmaterial eller för att ta löv till djurfoder. Skottskogsbruket kombineras ofta med svedjebruk, då vegetationen bränns ner och marken odlas under några års tid.

-inge

Namnen på *-inge* och *-unge* finns i södra Sverige upp till Mälardalen. I motsats till övriga namn i den här förteckningen är de inte sammansatta utan avledda. Med detta menas att den senare leden (*-inge* eller *-unge*) inte är ett självständigt ord utan ett suffix (dvs. en ändelse som har en betydelse men inte utgör ett självständigt ord).

Till grund för *-inge*-namnen ligger vanligen inbyggarbeteckningar. En inbyggarbeteckning är en benämning på invånarna i ett visst område eller på en viss ort, t.ex. *lundensare*, *göteborgare*, *lulebor* etc. I *-inge*-namnen är dessa inbyggarbeteckningar bildade med ett *-ing*-suffix. Sådana inbyggarbeteckningar har vi än idag, t.ex. *skåningar*, *öläningar* m.fl. Till inbyggarbeteckningarna på *-ing* har sedan bildats ett ortnamn med hjälp av ytterligare en ändelse, det s.k. *-ia*-suffixet.

Det här låter kanske lite knepigt, men med hjälp av ett exempel är det inte så svårt att förstå. Norr om Uppsala finns en by som heter *Hämringe*. Byn låg ursprungligen på en stenig backe av det slag

som i Uppland ofta kallas för *hammare*. Till ordet *hammare* bildades med *-ing*-suffixet en inbyggarbeteckning *hämringar* 'de som bor på hammaren'. Att *a* i *hammar* blivit *ä* beror på s.k. i-omljud, en ljudförändring som ägde rum redan i förhistorisk tid (jfr *hand*–*händer*). Så småningom uppstod också behovet av ett namn på hämringarnas boplats. Man lade då till ett *-ia*-suffix till inbyggarbeteckningen och skapade således ett ortnamn *Hämr-ing-ia* 'hämringarnas boplats'. Detta *Hämringia* slipades med åren ner till dagens *Hämringe*.

Namnen på *-inge* och *-unge* är mycket gamla, flertalet troligen från äldre järnålder (400 f.Kr.-400 e.Kr.).

-land och -landa

Namn på *-land* och *-landa* är särskilt vanliga i Bohuslän och Västergötland men förekommer också i bl.a. Dalsland, Värmland, Jämtland, Medelpad och Ångermanland. Namnen är ursprungligen ägonamn, dvs. de har avsett åkrar eller ängar. Ordet *land* betyder från början troligen just 'odlad mark' eller 'mark ianspråktagen för jordbruk', 'mark med grässvål' e.d.

Undersökningar i Norge har visat att många *land*-namn kan vara mycket gamla, från såväl äldre som yngre järnålder. Det finns dock även namn som är betydligt yngre.

Grässvål. När skogen röjs och man släpper ut djur på bete där uppstår så småningom grässvål. Grässvålen består av ett matjordsskikt bevuxet med gräs – tänk på en hage eller på ruffen på en golfbana. Grässvålen var hårdvaluta i det gamla jordbrukssamhället. Den kunde användas för bete och slåtter eller plöjas upp till åker. Skulle man bygga en ny gård valde man gärna en plats där det redan fanns grässvål, t.ex. en skogsäng. Det är därför som så många gamla byar har namn som ursprungligen avsett ängar.

-lösa

Ortnamn på *-lösa* finns i Sverige upp till Mälmarbygden. Ordet *lösa* är besläktat med *ljus* och har från början betytt 'ljusning (i skog), glänta'. Det har syftat på röjningar i skogen och senare fått en mer allmän innebörd, kanske 'äng'. Eftersom det rör sig om mycket gamla namn är det svårt att komma åt den exakta betydelsen.

Förlederna utgörs ofta av ett naturbetecknande ord som t.ex. *alvar* 'hedmark' i *Alvlösa*. De kan också bestå av personnamn, som t.ex. *Gudmund* i *Gumlösa*.

Namnen på *-lösa* anses vara tillkomna före vikingatiden.

-löv

Namnen på *-löv* förekommer framför allt i Skåne med några få spridda exemplar längre norr ut. Namnefterleden *-löv* är besläktad med verbet *lämna* (jfr engelskans *leave* 'lämna') och betydelsen är ursprungligen 'något efterlämnat, arvegods'. I ortnamnen får man tänka sig att det är en gård eller ett jordområde som utgör arvegodset. Förleden är ofta ett personnamn, troligen namnet på den person som lämnat arvet efter sig. *Vederslöv* betyder således 'det arvegods som Vidhar lämnade efter sig'.

Namnen är mycket gamla, de flesta troligen från tiden före vikingatiden.

-rum

Namnen på *-rum* förekommer främst i Skåne och i östra Götaland upp till Östergötland. I ortnamn betyder *rum* 'öppen plats, öppen mark' och namnen har från början troligen avsett öppna ytor med grässvål som använts för slätter och bete. Gamla tiders ängsmark var vanligen bevuxen med buskar och lövträd som brukades bl.a. för lövtäkt – löv var ett viktigt vinterfoder för boskapen. I ängsmarken fanns dock även öppna ytor som bl.a. verkar ha kunnat kallas *rum* och haft namn som *Fagerrum* 'det vackra rummet' eller *Apelrum* 'rummet där det växer apel' e.d. I ett senare skede kan gårdar ha anlagts på sådana ställen, och de har då vanligen övertagit namnet. På så vis har vi fått byar med namn på *-rum* som t.ex. *Algutsrum* och *Tävelsrum* på Öland.

Vissa av namnen på *-rum*, särskilt de som avser byar, går säkert tillbaka till järnåldern. Åtskilliga ägonamn på *-rum* och *-rummet* visar dock att namntypen varit levande ganska långt fram i tiden.

-red, -ryd, -röd och -rud

Namnen på *-red* finns främst i Västergötland och Halland medan namnen på *-röd* möter i Bohuslän och Skåne. Ortnamn på *-ryd* är mycket vanliga i Småland men förekommer också över stora delar av södra Sverige. Namnen på *-rud* finns framför allt i Värmland, Dalsland och Bohuslän.

Ryd, *red* och *röd* är egentligen samma ord som utvecklats olika i olika dialekter, och *rud* är en nära släkting. Betydelsen av dem alla är 'röjning', dvs. en röjning i skogen för äng, odling eller bosättning. Förlederna kan bl.a. vara personnamn som t.ex. *Härbjörn* i *Härbjörneröd* eller naturnamn som sjönamnet *Tiken* i *Tingsryd*. Andra förleder kan syfta på vegetationen, så t.ex. i *Björkeryd*.

En hel del av namnen på *-red*, *-ryd*, *-röd* och *-rud* går tillbaka till vikingatiden, men huvuddelen är från medeltiden.

-sta eller -stad

Namnen på *-sta* eller *-stad* är mycket vanliga i hela södra Sverige och även i Norrland upp till Jämtland och Ångermanland. Ordet *stad* är ju välbekant, men den betydelse som det har idag – 'stadssamhälle' – lånade vi in från tyskan under medeltiden. Denna förhållandevis unga betydelse möter i några stadsnamn som *Karlstad* och *Kristianstad*. Men de allra flesta namnen på *-sta* och *-stad* är betydligt äldre än så och kan jämföras med ord som *bostad* och *eldstad*. Betydelsen av *stad* är där ungefär 'ställe för något, plats för något' – en *bostad* är en plats som man bor på och en *eldstad* är en plats där man eldar. På samma sätt kan ett namn som *Eriksstad* förstås som 'Eriks plats' (kanske 'Eriks gård') och *Hagsta* som 'plats för en hage, inhägnad plats'.

För att krångla till det hela finns också ett annat ord *stad* med betydelsen 'tilläggsplats för båtar'. Det ingår också i en del ortnamn, t.ex. *Avesta* i Dalarna.

Namnen på *-sta* och *-stad* kan vara från såväl äldre som yngre järnålder.

-säter

Det finns egentligen två skilda ortnamnstyper *-säter* i Sverige. I Härjedalen och västra Jämtland har vi *säter* i betydelsen 'fäbodsställe', en innebörd som också är känd från Norge. Dessa namn verkar inte vara så gamla, äldst från medeltiden.

I östra Sverige, från Småland och Öland i söder till Ångermanland i norr, möter ett annat *säter* som betyder 'utmarksäng'. En utmarksäng var en äng som låg utanför byns inhägnade gården, kanske en

bit in i skogen. Idag möter namnen i lite olika former, de kan sluta på *-säter*, *-sätter*, *-sätra*, *-sättra* eller t.o.m. bara *-sät(t)*, som i *Dvärsätt* och *Hosät* i Jämtland.

Förlederna kan bl.a. vara djurbeteckningar (*Harsättra*, *Björnsätra*) eller syfta på ängarnas form (*Bredsättra*, *Långsäter*).

Namnen på *säter* är huvudsakligen från senare delen av järnåldern.

-torp

Namn på *-torp* finns i hela Sverige men är inte så vanliga norr om Dalälven. I sydligaste Sverige har de idag ibland former som slutar på *-arp* eller *-orp*, ibland också ett danskinspirerat *-rup*.

Ett torp var från början en utflyttning från en gammal by. Gårdar kunde flytta ut från den gamla byn till "torpet" och fick då ett nytt namn. På Öland flyttade gårdarna från den gamla byn Glömminge till en ny tomt som kallades *Brostorp*. Torpen var ofta (men inte alltid) mindre än de gamla byarna och ordet torp kom så småningom att beteckna mindre bebyggelser i allmänhet.

Till större gårdar och gods fanns ofta s.k. dagsverkstorp. Den som bodde på ett sådant torp ägde inte jorden utan fick bruka den mot att han utförde dagsverken åt jordägaren. En särskild typ av torp var soldattorpen, se faktaruta. Idag används ordet *torp* om mindre och äldre hus på landsbygden.

Namnen på *-torp* kan vara av mycket olika ålder men äldst från vikingatiden. Ju längre söder ut i landet man kommer, desto äldre kan de vara. Det finns också en liten grupp namn som kan vara ännu äldre, hit hör t.ex. *Torpa* i Södermanland och *Ljustorp* och *Torp* i Medelpad. I dessa namn har man räknat med en annan betydelse, ung. 'grusig mark'.

Soldattorp. Under Karl XI:s regeringstid på 1680-talet organiserades den svenska militärmakten genom det s.k. indelningsverket. Det innebar att landsbygden delades in i grupper om vanligen två till fem gårdar som kallades rotar. Varje rote skulle hålla en soldat med bostad, kläder och utrustning. För att soldaten skulle ha någonstans att bo byggde roten en liten gård som kom att kallas *soldattorp*, eller *båtsmanstorp* om han hörde till flottan. Systemet levde kvar ända till 1901 och torpen finns ofta bevarade än idag.

-vin

Namnen på *-vin* förekommer i västra Sverige, från norra Halland till Värmland. De finns också i Jämtland, Medelpad och Ångermanland.

Namnen hänger samman med ett gammalt nordiskt ord *vinna* 'jordarbete', dvs. arbete med jorden för jordbruksändamål. Ordet *vin* har antagligen syftat just på jord som varit bearbetad, mark med grässvål, ängs- eller betesmark.

Namnen på *-vin* är svåra att känna igen eftersom de alltid har förvanskats. I Västergötland slutar de idag ofta på *-ene*, t.ex. *Götene*, *Kälvene* och *Ullene*. Förlederna kan utgöras av djurbeteckningar som t.ex. *gås* i *Gäsene* eller *häger* i *Hägra* i Jämtland.

Namnen på *-vin* hör till järnåldern.

Lästips:

Ortnamnspublicationer:

Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län

Skånes ortnamn

Sveriges ortnamn

Övre Norrlands ortnamn

Om ortnamn i städer se t.ex.:

Göteborgs gatunamn

Stockholms gatunamn

Uppsalas gatunamn

Andra lästips:

Svenskt ortnamnslexikon

AWE/Gebers landskapsserie Ortnamn i Västergötland, Ortnamn på Öland, Ortnamn i Hälsingland etc.

Alla landskap finns dock inte beskrivna.